

njihova izrastanja u samosvjesne građane, dotle Veljakov rad (»Civilno društvo i politika u Hrvatskoj«) upućuje na ambivalentan karakter interakcije civilnog i političkog društva.

Rad politologa Vučine Vasovića, napokon, predstavlja kvalitetnu analizu stanja političke legitimnosti, države, demokracije i civilnog društva u Srbiji i Crnoj Gori, ali s elementima univerzalnog važenja metodološkog modela što ga je autor primijenio u svojoj analizi.

Vrijedni su i korisni za razne svrhe (uključujući i mogućnost njihove uporabe kao građe za filozofska razmatranja) i drugi, poimenično nespomenuti radovi zbornika. Autorima i uredničkoj ekipi u svakome slučaju treba odati priznanje na tome što su javnosti susjednih zemalja ponudili jedan kvalitetan, vrlo zanimljiv i višestruko uporabljiv zbornik. Treba se nadati da će se istraživanje i nastaviti, te da ćemo u bližju budućnost dobiti još poneko djelo sličnog karaktera. Također se treba nadati da će integrativna moć filozofije u djelima ovakvog karaktera i u budućnosti dobivati dokaze svoje opstojnosti.

Zvonko Šundov

Miroslav Radman: čovjek koji je srušio genetski zid.

Intervjui i članci

T. Rudež (odab. i ur.)
Izvori, Biblioteka »LUČ«,
Zagreb 2003., 250 str.

Kako već sam naslov poručuje, sadržaj knjige čine trinaest (13) intervjuva, dva (2) stručna članka i sedam (7) novinskih kolumni. Vremenski raspon intervjuva obuhvaća razdoblje od lipnja 1979. do 5. listopada 2003. godine, a stručnih članaka i novinskih kolumni od prosinca 1966. do rujna 2003. godine. Trinaest je intervjuva preneseno iz jedanaest (11) različitih novina, a dani su u svemu devetorici različitih novinara i novinarki. Slijedom toga, dobiva se slijedeći uvid u činjenično stanje intervjuva M. Radmana u ovoj knjizi (str. 13–172): dva intervjuva za *Start* [I. Badurina (lipanj-srpanj 1979.) i M. Galić (05. siječnja 1991.)]; jedan intervju za *Danas* [T. Rudež (21. studenoga 1989.)]; je-

dan intervju za *Novi Danas* [T. Rudež, (29. lipnja 1992.)]; jedan intervju za *Vijenac* [T. Rudež (30. studenoga 1995.)]; jedan intervju za *Tjednik* [T. Rudež, (03. listopada 1997.)]; dva intervjuva za *Jutarnji list* [T. Rudež (28. studenoga 1998.) i (27. svibnja 2000.)]; jedan intervju za *Vjesnik* [L. Černi i B. Jergović (27. siječnja 2001.)]; jedan intervju za *Feral Tribune* [D. Vukorepa (3. veljače 2001.)]; jedan intervju za *Playboy* [Ž. Žutelija (rujan 2001.)]; jedan intervju za *Nacional* [20. svibnja 2003.] i jedan intervju za *Nedjeljni Vjesnik* [A. K. Buterin (5. listopada 2003.)]. Novinarka Tanja Rudež je najviše, tj. šest puta intervjuirala M. Radmana, čime su otklonjena suvišna pitanja o njezinoj uredničkoj i selekcijskoj ulozi u objavljivanju ove knjige. Jedan stručni članak pod naslovom »Kibernetika i biologija« (str. 175–190) objavljen je prethodno u časopisu Hrvatskog prirodoslovnog društva *Priroda* (god. 3, prosinac 1966., br. 10), a drugi je članak izvorno napisan na engleskom, objavljen u časopisu *Erasmus* (studen 1997.), a u knjizi u hrvatskom prijevodu Darka Polška nosi naslov »Ljudska okrutnost, kulturna bolest i evolucija« (str. 191–209). Sedam (7) kolumni objavljenih od ožujka do rujna 2003. u mjesečniku *Playboy* čine posljednji dio sadržaja knjige (str. 211–250). Knjigu otvara »Predgovor« Tanje Rudež (str. 5–7), nakon čega slijedi »Sadržaj« (str. 9–10). Knjiga ima tvrdi uvez s omotnicom.

O intervjuima se može reći da su prigodni, što znači da je bliži uzrok ili povod njihovu nastanku većinom činio neki važan događaj iz života i djela prof. Radmana, pa makar se radilo samo o navraćanju u Hvar na odmor. Zahvaljujući tome, iz intervjuva se može rekonstruirati kratki »biosketch« Miroslava Radmana, koji je nešto izdašniji detaljima iz profesionalnoga, a siromašniji detaljima iz osobnog života, a što je i razumljivo ako se ima u vidu razlog zbog kojega egzistencija prof. Radmana plijeni pozornost novinara i šire javnosti. Radman u nizu intervjuva komentira inicijativu za osnivanje Međunarodnog centra za molekularnu genetiku (str. 61; str. 96; str. 112; str. 124–128). Ta se institucija javlja i pod drugim imenima, primjerice, Centar za molekularnu genetiku (str. 124), Mediteranski institut za istraživanje života (str. 159) ili Institut za mediteranska istraživanja (str. 171). Centar bi imao sjedište u pitoresknoj Katunarićevoj vojarni u sklopu kompleksa Vile Dalmacija u Splitu. No, podimo redom.

Iz knjige saznajemo da je M. Radman rođen 1944. na Šolti (str. 111) ili u Splitu (str. 167)

– a bilo bi dobro da se to bolje dogovori! – od oca ribara Nikole i majke kućanice Vesne, oboje iz Maslinice na otoku Šolti (str. 34; str. 158); da je djetinjstvo i dio mladosti proveo zajedno s roditeljima u gradu Hvaru (str. 35), gdje, čini se, oni i danas žive (str. 69) i kamo on još uvijek rado i s ušhitom navraća (str. 69), te »uživa u erotici boja i mirisa svojih korijena« (str. 147); da je gimnazijsko obrazovanje stekao u splitskoj gimnaziji »Vladimir Nazor« (str. 167); da je studirao biologiju na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (str. 13; str. 27; str. 87); da su na njegovu osobnu formaciju izvršili utjecaj i dali značajne poticaje prof. Ivan Supek (str. 33; str. 42–43; str. 94; str. 144) i dr. Marija Badel-Drakulić (str. 42; str. 144; str. 155); da ga je ova potonja uputila s Instituta »Ruder Bošković« na Sveučilište u Bruxelles (str. 33), gdje je 1969. godine doktorirao (str. 13; str. 155); da je godinu dana radio u Institutu molekularne biologije u Gif-sur-Yvette u Francuskoj (str. 13); da je potom trogodišnje poslijedoktorsko usavršavanje obavio na Sveučilištu Harvard u SAD-u (str. 13); da se 1973. vratio u Bruxelles, gdje je bio profesor molekularne biologije na Slobodnom Sveučilištu u Bruxellesu (str. 13; str. 27); da je sedamnaest godina radio u laboratoriju za mutagenezu u Institutu »Jacques Monod« u Parizu (str. 27; str. 155); da je 1998. prešao na mjesto direktora Laboratorija za evolutivnu, medicinsku i molekularnu genetiku Medicinskog fakulteta Necker u Parizu (str. 95; str. 145; str. 156); da na istoimenom Fakultetu predaje molekularnu medicinu; da je dvaput ženjen (str. 151); da zajedno sa svojom obitelji, tj. sa suprugom Danicom (str. 123; str. 144), etnomuzikologinjom (str. 147; str. 159), i djecom Mikulom (dizajner), Ljubom (politologinja) i Marijom (sklona umjetnostima) (str. 147–148) danas živi u Parizu (str. 95; str. 147), ali da redovito i rado svrati u Hrvatsku, poglavito u Hvar (str. 69; str. 147) i na Šoltu (str. 147), te da neprestano čezne za Dalmacijom, odnosno dalmatinskim krajobrazom, morem, mirisima, bojama i okusima, za ribanjem (str. 147) i razgovorima ugodnim po hvarskim i šoltanskim verandama, te drugim svjetskim razdrganim ambijentima, o čemu uvijek rado govori, na što se u mislima uvijek rado navraća. M. Radman ne stidi se ni svojih obiteljskih korijena niti svoga narodnog podrijetla, ali uvijek s velikom dozom opreza spram podvučenih ideologija tradicionalizma, fundamentalizma, nacionalizma (str. 39; str. 55; str. 57; str. 67; str. 78; str. 92; str. 195; str. 223–227) i (eu)genetičkog rasizma (str. 38–39;

str. 55; str. 65–66), koji su mu neprihvatljivi i nespojivi s osobnim pogledom na prirodno-znanstvenu djelatnost i svijet. Pogled je označen kao »humani humanizam« (str. 39), sintagma koju ne bi trebalo prijekim okom vrebati iza kuta čiste tautologije, već joj treba odati priznanje za iskrenost, jer doista svako današnje razbacivanje humanizmom nije humano naprosto, barem ne kad se analiziraju i zbrajaju njegovi konkretni rezultati. Iz mnogih je dionica knjige razvidno da je Radman nekonvencionalan prirodni znanstvenik, opušten i neposredan, da mu doskočice nisu nepoznate, da ima erudiciju, ali i da ima, kako sam potvrđuje svojim opredjeljenjem (str. 226–227; str. 208), smisla za humor, shvaćen kao vježba »paradoksalnog razmišljanja i detroniziranja bilo koje i bilo čije 'nedodirljivosti'« (str. 226). Jednom riječju, Miroslav Radman se otkriva kao slobodouman čovjek, čiju slobodoumnost nije jednostavno vrednovati, ali ne zato jer bi to bilo nemoguće, nego zato jer je bolje da se to razjasni putem upoznavanja s nekim aspektima sadržaja ove knjige. Jer sadržaj, koliko govori o njegovim prirodnoznanstvenim dostignućima toliko govori i o osobnosti M. Radmana. Čini se da iznad svih vrlina strši jednostavna skromnost, ako se pod time shvati uporno uključivanje zasluga drugih u vlastite uspjehe, a isključivanje prepotentnosti vlastitoga ja.

Ova knjiga zasigurno nije nastala samo zbog statističkih podataka iz kratko iznesene, a u mnogo čemu nepotpune biografije M. Radmana, pri čemu je kao biografski izvor korištena upravo ova knjiga. Jer knjiga je nastala zasigurno zbog značajnih otkrića i dostignuća Miroslava Radmana na polju evulucijske i molekularne biologije, o čemu možda ponajbolje svjedoče brojne nagrade i priznanja. Vrijedi ih pojedinačno spomenuti, ali ne samo zbog puke statističke hvalisavosti već zbog toga da postane jasnije čime se zapravo prof. Radman bavi(o) na polju prirodnoznanstvenih istraživanja i zbog čega zavrjeđuje status jednog od najuglednijih prirodnih znanstvenika u svijetu – k tome podrijetlom iz Hrvatske.

Tzv. »SOS-indukcija« 1979. godine priskrbila je Radmanu nagradu »Antoine Lacassagne« Francuske nacionalne lige za borbu protiv raka (str. 13–14). Riječ je o doprinosima u fundamentalnom razumijevanju molekularnog mehanizma promjene u strukturi gena, tzv. mutacije (str. 14–16), te razumijevanju latentnog razdoblja između izloženosti organizma kancerogenoj supstanciji i samog razvoja kancerogena (str. 17–20). Jedan od

najuglednijih prirodoznanstvenih časopisa u svijetu *Nature*, 23. studenoga 1989., objavio je rezultate istraživanja M. Radmana u kojima je obznanjeno križanje dviju bakterija, *Escherichiae coli* i *Salmonellae*, koje se nisu križale posljednjih 150 milijuna godina (str. 27–28; str. 45; str. 73; str. 135). Tom je prigodom Radman predstavljen hrvatskoj javnosti pod naslovom »Ključari genetske šifre« (str. 27), a dvije godine kasnije, točnije 5. siječnja 1991., predstavljen je pod naslovom »Čovjek koji je srušio genetski zid« (str. 33). Time je otklonjeno svako suvišno pitanje o podrijetlu naslova ove knjige. Otkriće je pokazalo kako od jedne vrste nastaju dvije, odnosno od dvije neka treća. Rušenjem mehanizma barijere među vrstama, dan je dokaz darvinističkoj teoriji evolucije života (str. 45–46). Razdvajanje vrste rezultat je aktivnosti enzima, tj. molekula koje vrše funkciju uspoređivanja dvaju različitih genetskih tekstova, majke i oca, u procesu seksualne reprodukcije. Zahvaljujući aktivnosti korekcijskih enzima koji uspoređuju genetske tekstove dvaju roditelja, gube se razlike i dvije biološke vrste ponašaju se kao jedna (str. 48). Posrijedi je primjer za »home made evolution« (str. 135). Kamo nas to može odvesti nije besmisleno, nego itekako smisleno i razborito pitanje. M. Radman kaže da »ne vjeruje da bi se itko htio upustiti u križanje između čovjeka i neke druge vrste. Tko bi preuzeo takvu odgovornost, sve kad bi i bilo moguće?« (str. 49). Tom bi pitanju možda dobro pristajao jedan protuargument, a mogao bi glasiti ovako: odgovornost bi preuzeo onaj isti koji je preuzeo odgovornost za Hirošimu i Nagasaki. A to je bio gospodin Nitko Nikadić. Nadalje, prof. Radman je 1992. godine dobio nagradu »Charles Leopold Meyer« za biologiju i medicinu Francuske akademije znanosti (str. 61). Iza toga je stajao podastri dokaz o mogućem učinkovitom zamjenjivanju bolesnih zdravim genima u mišu, a onda najvjerojatnije jednom u samome čovjeku (str. 64). Prije negoli je ugledni prirodoznanstveni časopis *Science* 1997. objavio otkriće molekularne osnove starenja, Radman je priznao da im je »nametnut embargo« na govor o tom otkriću (str. 80). Tako se, ondje gdje bi se najmanje očekivalo, nađe pokojni autoritet iznad autoriteta. Na taj se način niša sa strahom od ne-prirodoznanstvenih ideologija popunjava, uvjetno govoreći, strahom od neke »nove ideologije«.

No, dobro, ne treba cjepidlačiti. Dakle, Radman i njegov tim otkrili su da se u procesu starenja stanice gomilaju pogreške u sintezi proteina. Stanice se troše, a trošenje se plaća

smanjenjem energetike stanice (str. 80–81). Nadalje, M. Radman je 1998. dobio Grand Prix A.R.C.-a (Association pour la Recherche sur le Cancer) »Leopold Griffuel« za doprinos u istraživanju bolesti raka (str. 87). Končno je onkogenetika prepoznala važnost rada i na genima za održavanje genetske stabilnosti (str. 88), dakle na drugoj skupini gena koja nije izravno vezana za diobu stanice, nego za održavanje samih gena. Početkom 2000. godine Miroslav Radman dobio je nagradu Francuskog biokemijskog društva, te ujedno Grand Prix »Richard Lounsbery«, koju zajedno dodjeljuju Američka i Francuska akademija znanosti (str. 95; str. 103), a tijekom te iste godine Američko društvo »Environmental Mutagen« dodijelilo mu je godišnju nagradu za 2000., s obrazloženjem o doprinosu u istraživanjima općih mehanizama genetske (ne)stabilnosti, otkrivanju uzročnika karcinoma i produbljanju spoznaja o biološkoj evoluciji organizama (str. 95). Na kraju ovoga niza došla je još jedna nagrada, ovaj puta najveća francuska nagrada za medicinska istraživanja, naime ona što ju dodjeljuje glasoviti »Inserm« (str. 161), a zasluge proistječu iz rada na mehanizmima genetskih promjena, reparaciji DNA molekula, mutagenezi i proučavanju evolucije bioloških vrsta (str. 164). Sve u svemu, evolucija života, mutacije gena i reparacije DNA stoje u središtu znanstvenoistraživačke djelatnosti M. Radmana. Odnedavno je Radman postao redovnim članom Francuske akademije znanosti i umjetnosti (str. 161), a koja ima relativno mali numerus clausus – svega 40. A što je s Nobelovom nagradom? Jednom biologu? Nemoguće. Nobelova nagrada za biologiju ne postoji. No, ako se pusti po strani njegova skromnost (str. 146; str. 170), možda se, ipak, nešto značajnijega valja iza premještaja 1998. na Medicinski fakultet Necker u Parizu. Blíže liječnicima, sadašnjim i budućim, bliže bolnici, bliže liječenju bolesnika, jednom riječju, bliže medicini općenito pa na kraju što bude. A možda i bude?

Pitanja što ih ova knjiga postavlja zainteresiranom čitatelju mogu se razvrstati u četiri skupine. Prvu skupinu čine pitanja povezana s razumijevanjem samih prirodnih znanosti. Drugu skupinu čine ona povezana s prvom skupinom, a to su pretpostavljene filozofske postavke o životu, čovjeku i svijetu uopće. Treću skupinu čine pitanja povezana s religijom. Četvrtu skupinu čine ona povezana s etikom u prirodoznanstvenim istraživanjima, odnosno sa širim društvenim reperkusijama tih istraživanja. Bilo bi pretenciozno očekivati od ovoga prikaza da se detaljno bavi

svim tim pitanjima. No, da ne bi sve ostalo u zraku, ipak, valja iznijeti na vidjelo ponešto iz svih tih skupina pitanja.

Najprije jedan ispravak netočnog navoda. Radman kaže da je »genetika mlada znanost«, a zatim nastavlja da ju je »utemeljio dominikanski redovnik Gregor Mendel u drugoj polovici 19. stoljeća« (str. 99). Ipak, Mendel je bio augustinski monah. Je li to cjepidlačenje? Ako bi netko rekao da je Einstein bio biolog, a netko drugi ga ispravio i rekao da je bio fizičar, bi li to onda bilo cjepidlačenje? To bi bio ispravak netočnog navoda. Što o prirodnim znanostima?

»Za objašnjenje svijeta u kojem živimo nama treba samo znanost« (str. 91). Valjda M. Radman misli na prirodnu znanost. Nije li to, ipak, premalo? Za objašnjenje strukture, svojstava, zakonitosti i procesa materijalnoga svijeta svakako, jer to spada u opis metode prirodoznanstvene djelatnosti. No, postavlja se pitanje, zar je smisao cjelokupne zbilje i u njoj ljudske stvarnosti, dakle i svijesti i duha, objašnjiv prirodoznanstvenim postupcima i metodama? »Kada budemo, zahvaljujući biologiji i genetici, bolje poznavali ljudsku prirodu, moći ćemo konstruirati norme i regulative koje će više odgovarati prosječnom čovjeku« (str. 92). Valjda prof. Radman misli na biološku ljudsku prirodu, a ne ujedno i u isti mah na ontološku ljudsku prirodu. Jer, ako moralne norme ponašanja svoje opravdanje duguju spoznajama biologije i genetike, čemu onda ideja kulturalne evolucije? O tome sam autor kaže: »Kulturalno i biološko nasljeđe najizravnije razgovaraju na razini živčanog sustava, mozga i žlijezda, hormona i živaca« (str. 141). Ne zatvara li se tom tvrdnjom naturalistički krug? Nije li u njoj sadržana ideja prirodoznanstvenog naturalizma? Istina, ideja kao takva nije do kraja eksplicirana. Možda je može bolje izreći sam autor: »Darwinova je teorija evolucije, naoko jednostavna, ključna za razumijevanje života, medicine, kulture, ekonomije, društva: genetika je samo nadgradnja njegovih genijalnih postavki« (str. 133; usp. str. 247). Za taj je kontekst indikativna misao: »Želio bih, dakle, otkriti postoji li znanstvena baza solidarnosti, bratstva i sestrinstva, no da to ne bude novo vjerovanje u 10 zapovijedi koji se pridržava tako malo ljudi« (str. 168). Zar je moguće da je ama baš sve u genima? »Mislim da samo preostali zagovornici kreacionizma, koji ponovno buja u Americi te prodire u Europu, mogu tvrditi da nismo genetski determinirani« (str. 85). Pretpostavljena ideja evolucionizma, zajedno s genetičkim determinizmom, čini se, pred-

stavljaju zadnju instanciju objašnjenja zbilje. Da se razumijemo. Nije upitna biološka evolucija života. Nisu upitni ni geni kao najmanje materijalne čestice nasljeđivanja. Nisu upitne niti zakonitosti nasljeđivanja, mutacija, itd. Upitna je »teorija«, a razlog leži u činjenici što je »teorija« prisiljena objašnjavati stvarnost na metaznanstvenoj – filozofskoj razini, koristeći se pritom idejama, pojmovima i konceptima koji nisu čisto prirodoznanstvenog, nego epistemološkog i metafizičkog karaktera. »Biološko i kulturalno nasljeđe uvjetovalo je jedno drugo – to su dva komplementarna nasljeđa« (str. 189). Zatim nastavlja: »Čovječanstvo je danas toliko moćno da ne može biti pasivna igračka biološke evolucije, već je dužno upravljati sudbinom svijeta« (str. 190). Što bi to sve moglo značiti, ostaje otvorenim. No, valja barem naznačiti dvije super aktualne teme. Prva se tiče prijetnji od samouništenja. Druga se tiče odgovornosti za preživljavanje u budućnosti. Je li mladi Miroslav Radman već davne 1966. godine shvaćao svu bremenitost napisanih riječi: »upravljati sudbinom svijeta«? S tim se mislima otvara filozofska skupina pitanja. No, prije toga ostaje i dalje otvorenim pitanjem jesu li prirodne znanosti samodostatne za cjelovito objašnjenje svijeta, čovjeka i života pod vidom definitivne istine i, dakako, smisla sveukupne zbilje? To je pitanje, ako ništa drugo, barem u stanju zadovoljiti jedan kriterij što ga je predložio M. Radman, a zove se mentalna gimnastika (»mind building«), koji omogućuje da »pokažemo roge svetoj kravi« (str. 223–227), ma kako se ta krava zvala. Zato sad jedno mentalno-gimnastičko pitanje. Naime, nisu li se možda u naše vrijeme upravo prirodne znanosti prometnule u novu i nedodirljivu svetu kravu?

Na pitanje: »Što bi za svakog istraživača u njegovu radu trebalo biti najvažnije?«, M. Radman odgovara: »Traganje za istinom. Istraživači bi trebali učiti mlade, djecu, da je ljubav prema istini najvažnija, jer jedino se uz istinu čovjek može relaksirati« (str. 143; usp. str. 195). Kao da govori K. Popper. Ima li netko tko se s tim odgovorom ne bi složio? Međutim, što je istina? Krucijalno epistemološko pitanje. Ono je sasvim na mjestu, ako se imaju na umu prethodne napomene koje mjestimice ostavljaju dojam da jedinu pravu istinu o svijetu, čovjeku i životu definiraju prirodne znanosti. Da ne bi bilo zabune, prirodoznanstvene istine nisu upitne. Suludo bi bilo dovoditi u pitanje, primjerice, heliocentrični sustav, teoriju (opću i posebnu) relativnosti, biološku evoluciju života, zakoni-

tosti nasljeđivanja, itd. No, tim se prirodnoznanstvenim istinama ne rješava pitanje *istine kao takve*, već se rješavaju objašnjivost i razumljivost činjeničnog stanja stvari u materijalnome svijetu, tj. njegov razvoj, zakonitosti i procesi, njegovi usponi i padovi, njegove slučajnosti i determiniranosti, njegov kaos i kozmos. Međutim, je li sve to dovoljno da bi istina bila relaksacijska u strogom smislu? Bliže je istini da nas, primjerice, geološka istina o nastanku zemljotresa frustrira i zastrašuje, nego što nas relaksira. Lijepo je znati (= istina) kako nastaje zemljotres. Lijepo je znati (= istina) kako zemljotres eventualno možemo predvidjeti u svrhu sprječavanja ljudskih žrtava. No, teško je zamisliti da bi nas »istina o zemljotresu« ikada mogla relaksirati. Takvo znanje (= istina) u svakom je slučaju milijun puta bolje od neznanja. No, takva istina (= znanje) nije ništa bolja od »najgore laži« (dakako, zbog kobnih posljedica izvan moći ljudske kontrole). Dakle, što je uopće istina? Konkretno, koja istina posjeduje apsolutnu relaksacijsku snagu?

Treća se skupina pitanja odnosi na religiju. Zamjetno je da ideja religije i ideja Boga u knjizi nisu jednoznačno poimane ideje, pa ih je dobro razlučiti. Bez sitničavog zadiranja u dublju problematiku odnosa religije i Boga u ovoj knjizi, možda bi se moglo načelno pretpostaviti da je autor otvoren za neka teološka pitanja, odnosno za teološke implikacije svojih tvrdnji. Možda? No, što je s religijom u ovoj knjizi? Religija se uglavnom javlja u negativnom i raznim bojaznima nabije-
nom kontekstu. »Konačno, od ideologija, političkih ili religioznih, i ovisi hoće li se i saznanja iz genetike koristiti protiv ljudi ili ne. Ali, samo po sebi, saznanja iz genetike nikako ne mogu biti opasna« (str. 30). Svekolika problematičnost ideološke zatucanosti jest neupitna, bila ona motivirana religijskim ili političkim idejama. No, otkako postoje moderne prirodne znanosti, njihovo je koketiranje s ideologijama prisutno. Kao primjer, dovoljno je spomenuti Francisu Galtona, začetnika zloglasne eugenike, koja je rasistička u samome idejnom zametku. Bilo bi ravno neoprostivom propustu kad se ne bi jasno istaknulo distanciranje M. Radmana od bilo kakvih »dogmatičnih« zloupotreba genetike (usp. str. 55). Međutim, bez ikakvih zlonamjernih pretjerivanja, valja otvoreno reći da je F. Galton bio oduševljeni prirodoslovac. On je Darwinovu teoriju evolucije shvatio na svoj eugenički način, tj. kao »znatnost za poboljšanje ljudske vrste, dajući rasama i rodovima boljeg krvnog podrijetla veću

mogućnost da se rasprostrane i prevladaju nad onima koji su manje obdareni«. Zbog toga je i danas kao i jučer potreban ogroman oprez u baratanju idejama ljudske prirode, upoznavanja samoga sebe putem upoznavanja biološke prirode i rada na samom poboljšanju ljudske – biološke – prirode. Dobro je znano kako su nacistički liječnici iskoristili »iskonsku plemenitost« eugenike. Imajući sve to na umu, valja otvoreno reći da nije religija kao takva kriva za nikakvo stvarno zlo. Krive su religiozne i druge osobe koje su zloupotrebljavale religiju i religijske istine protiv čovjeka i njegove dobrobiti. Isto tako valja reći da nisu prirodne znanosti kao takve krive za nikakvo stvarno zlo. Krivi su neki prirodni znanstvenici i drugi ljudi koji su zloupotrebljavali prirodnoznanstvene istine, otkrića i dostignuća protiv čovjeka i njegove dobrobiti. Upoznavši erudiciju Miroslava Radmana, čovjek bi očekivalo da se izbjegne napast od bacanja djeteta zajedno s prljavom vodom. Dakako, u slučaju religije i u slučaju prirodnih znanosti. U zadnjoj instanciji neke su osobe problem, a ne ni religija kao takva niti prirodne znanosti kao takve. »Sve dok nas opsjeda ideološka varka kako su ljudi po prirodi dobri, sve dok se mase ljudi zavode nekim mitskim i fundamentalističkim vjervanjem u posebne sposobnosti i vrline za koje nema istinitih dokaza, ljudi će se sukobljavati, ne samo kao pojedinci nego kao grupe, kao nacije, kao države« (str. 38). Razvidna je pretpostavka da su ljudi po prirodi zli. U tome nije teško naslutiti ideju Th. Hobbesa »homo homini lupus«, i to ni manje ni više nego po prirodnom određenju (usp. str. 168). Drugim, tj. razumljivim jezikom rečeno, čovjek je po prirodnom određenju »beštija«. Točno, čovjek je »animal«. No, ne bi trebalo zaboraviti humano određenje »rationale«? Čini se da je daleko bliže istini da se ljudi radaju i dobri i zli, a ono što će doista postati u životu ponajprije i najviše ima zahvaliti odgoju. Slijedom toga, neminovno se nameće potreba za sučeljavanjem odgoja s mitologijom i fundamentalizmom. Ali, čemu sučeljavanje? Treba biti dovoljno otvoren i pošten pa priznati da mitologija i fundamentalizam nisu strani ni prirodnim znanostima, po istom onom čas prije opisanom pravilu po kojemu su neke osobe problem, a ne ni religija kao takva niti prirodne znanosti kao takve. Radman je i dalje uporan pa kaže: »Za razliku od neznanja i mitološkog razmišljanja, ideologije i religije su isključive, pretendiraju na apsolutnu istinu – svi drugi su neprijatelji, nevjernici koje treba spriječiti, čak fizički« (str. 39). Začuduje činjenica

da se još uvijek netolerancija i religija uzimaju gotovo pa u istoznačnom smislu. Istina, za takvo što dale su povoda mnoge religiozne osobe i skupine svojim lošim ponašanjem u ime religije. No, treba otvoreno reći da, ipak, religija kao takva nije simbol netolerancije. Ta tvrdnja apsolutno stoji za evanđeosko kršćanstvo. U konačnici su netolerantne neke religiozne osobe. Bilo ih je, ima ih i razložno je pretpostaviti da će ih biti i u budućnosti. No, ne bi bilo poželjno upasti u jednostranost. Ima mnogo netolerantnih osoba koje uopće nisu religiozne. Može li itko s apsolutnom sigurnošću tvrditi da među prirodnim znanstvenicima nema netolerantnih osoba? U tom je pogledu indikativna tzv. »nova religioznost« Francisa Cricka (usp. str. 116), inače su-otkrivača strukture DNA molekule, zajedno s Jamesom Watsonom, i dobitnika Nobelove nagrade. Prema opisu M. Radmana čini se da je religiozna pozadina veoma bliska ideji raelijanske pseudo-religije koja jednako odbacuje ideju Boga Stvoritelja i činjeničnost biološke evolucije, a promovira pseudovjeru u vanzemaljce koji su navodno prije otprilike dvadeset pet (25) tisuća godina stvorili život na Zemlji uz pomoć genetičkog inženjeringa.

Kako bilo da bilo, M. Radman je religiju (ili mitologiju) spomenuo na više drugih mjesta (str. 39; str. 57; str. str. 85; str. 195; str. 224), ali uz najbolju volju nije moguće naslutiti ništa pozitivnoga u njegovim kontekstualnim interpretacijama religije. Tome u prilog može poslužiti slijedeća misao: »Ja, međutim, mislim da će znanost samo pridonijeti da se smanji obmanjivanje ljudi od strane karizmatičkih, religioznih i kvazireligioznih lidera, čije ideje vode izrabljivanju ljudi« (str. 92). Da znanja i spoznaje prirodnih znanosti doista mogu pridonijeti, a već odavno i pridonose, smanjivanju raznih oblika praznovjerja – to je neupitna činjenica. One doista doprinose pročišćavanju religije od suvišnih iracionalnosti. No, staviti u istu ravan karizmatičke, religiozne i kvazireligiozne lidere pomalo je pretjerano, pa je slijedom toga otežano jednoznačno vrednovanje tvrdnje da oni »vode izrabljivanju ljudi«. Uostalom, previše je danas opasnih i bezočnih izrabljivača ljudi, a da bi u tome religijski lideri predstavljali ozbiljnu konkurentsku izrabljivačku snagu.

O Bogu? O toj temi Miroslav Radman ne razvija teološke misli, već se Bog javlja u nekoliko navrata kao ideja koja bi ukazivala na ljudske granice, ali ne isključivo. U kontekstu govora o genskom liječenju germinalne linije, Radman kaže: »Ne smije se čovjek igrati Boga i budući da ne znamo što će se dogo-

diti za deset, stotinu ili tisuću godina i koji će defektni gen imati funkciju preživljavanja, veoma je delikatno i opasno upuštati se u gensko liječenje germinalne linije« (str. 76). Drugim riječima, sloboda znanstvenih istraživanja nije apsolutna. Na pitanje ima li neki metafizički kontekst, neko intimno poimanje Boga, M. Radman odgovara: »Evolucija je jednosmjerna, nema, izgleda, nikada povratka unatrag. Rješenja se uvijek nalaze u inovacijama. Dakle, ukoliko Bog postoji, onda je on hazarder, onda je on darvinistički evolucionist, što je, na neki način, potvrdila i Papinska akademija [znanosti, op. T. M.]. Dakle, čak i Papa priznaje da je evolucija realnost, ali da ju je Bog omogućio« (str. 116). Odgovor puno obećava za otvaranje partnerskog dijaloga između teologije i biološke teorije evolucije. Nadalje, veoma su zanimljive opservacije M. Radmana na temu kloniranja. Jedna u ovom kontekstu zaslužuje pozornost, iako izvučena iz konteksta, kao štošta drugo, gubi na misaonoj snazi. »A kako bi Čovjek (s velikim Č) mogao dokazati da stvarno zna o čemu se to Sve radi? Tako što bi predviđenom kombinacijom atoma mogao »klonirati« bilo što: mene primjericice, ili kravljiji drek! To ja zovem kloniranjem (s velikim K!). Kad bi bio kadar da tako sve klonira, onda bi Čovjek (s velikim Č), mogao reći da je postao Bog (s velikim B) i polako, u miru Božjem, umrijeti od dosade« (str. 215). Čišćenje »'korova' iz bogatog, lijepog i korisnog blaga narodnih iskustava i tradicija« (str. 226), odvijalo bi se, po Radmanu, uz pomoć znanstveno-kritičkog razmišljanja i univerzalnog znanja provjerenog eksperimentima, kreativnom umjetničkom slobodom, koja bi razbijala ustaljene kodekse i stimulirala maštu i, na kraju, hororom (usp. str. 226). Humor je specijalni izbor M. Radmana. U navedenome je mnogo toga sadržano što je već ranije problematizirano. Tendencije su dobro prepoznatljive. No, kakve to sve ima veze s Bogom? Ima, jer prof. Radman pita: »A zašto bi bilo zabranjeno našaliti se na račun Bogova (monoteističkih religija)? Kako činovnici religija znaju da njihov Bog nema smisla za humor?« (str. 227). A kako bi inače trebali znati da njihov Bog ima smisla za humor? Teško je previdjeti antropomorfizam u govoru o Bogu. Stvar je sasvim legitimna, no što se njome rješava? Radman dodaje: »Moj Bog ga ima!« (str. 227). Doista, nije jasno odakle ta načelna nespojivost humora s idejom Boga? Ako ćemo pravo, kršćanski Bog uopće nije neki narogušeni i namršteni vještac. Na pitanje o tome je li bliži komediji ili tragediji, najtočniji bi

odgovor bio da je u svemu apsolutno realan. No, ni to nije dovoljno. Osim što Bog ima smisla za humor, za Miroslava Radmana je »usto i velikodušna, tolerantna, lijepa i vjeruje u pamet, ljubav, znanje i bratstvo i sestrinstvo« (str. 227). Implikacije feminističke teologije evidentne su. Ali nije posve jasno kojeg je usmjerenja, s obzirom na činjenicu da ima više različitih pravaca feminističke teologije. Da se Boga može razložno oslovjavati ženskim imenima i atributima, predstavlja pomalo anakronističku temu unutar feminističke teologije. Svi su došli pameti i shvatili da je Bog samo i jedino Bog, a ostalo su eufemistički antropomorfizmi.

Četvrta skupina pitanja tiče se etičkih u užem i društvenih u širem smislu implikacija prirodoznanstvenih istraživanja, iz čega nije isključena ni inicijativa M. Radmana za osnivanje Mediteranskog instituta za istraživanje života u Splitu.

Podimo redom. Što se tiče kompetencije filozofa, osobito etičara, za teme i dileme na polju biologijskih i medicinskih znanosti, Radman spram toga izražava svojevrstu skeptičnost. »Kontinentalna Europa, posebno Francuska i Njemačka, prenosi raspravu o takvim pitanjima [tj. o pitanjima terapijskog kloniranja, op. T.M.] filozofima, više-manje zdravim specijalistima tradicionalne europske etike! Oni naprosto nisu kompetentni za odlučivanje o primjeni totipotentnih stanica u terapijske svrhe« (str. 110).

Da razjasnimo. »Totipotentne stanice« su biološki terminus technicus kojim se nazivaju embrionske (matične) stanice podobne za različite vrste biomedicinskih manipulacija u svrhu buduće terapijske upotrebe u liječenju. Na temelju iznesenoga citata, pita se tko je uopće kompetentan? Što se tiče same tehničke upotrebe i primjene totipotentnih stanica, filozofi apsolutno nisu kompetentni. Ali se tu ne radi o biološkoj ili medicinskoj kompetenciji, nego o jednoj drugoj vrsti kompetencije koja predstavlja lakmusov papir za otvorenost prirodoznanstvene djelatnosti izvanjskoj, tj. ne-prirodoznanstvenoj, dakle etičkoj, pravnoj i uopće društvenoj kontroli. Možda riječ kontrola nije najsretniji izbor, no postavlja se pitanje što je problematično u tome da kontinentalna Europa, u skladu sa svojom kulturnom i filozofskom tradicijom, dođe do sebi svojstvenog etičkog i pravnog rješenja tog problema? Zar bi svi trebali stajati skrštenih ruku pred naletom neumoljivog anglosaksonskog pragmatičnog utilitarizma, kojemu su korist i profit jedina preokupacija u razmatranju etičkih i pravnih tema, kao i dilema na bio-

medicinskom i inom području ljudske djelatnosti? Jer ako Miroslav Radman za sebe otvoreno tvrdi da nije »nasjedao kratkoročnim ponudama i profitima«, jer je znao da ga »to ne bi ispunjavalo zadovoljstvom« (str. 144), te ako mu materijalna dobra nisu nikad bila u prvom planu, onda bi tu ipak trebalo otvoreno reći da, globalno gledano, stvari u praktičnim odnosima između prirodoznanstvene djelatnosti, s jedne, te ekonomije i *bussinesa*, s druge strane, stoje bitno drukčije. Primjer M. Radmana, kako ga je osobno izložio, zaslužuje pohvalu. No, to je iznimka koja samo potvrđuje pravilo o višestrukoj isprepletenosti prirodoznanstvene – osobito biomedicinske – djelatnosti i kapitala. Dovoljno je uzeti za primjer stanje primarne zdravstvene zaštite u znanstveno-tehnički najrazvijenijoj, materijalno najbogatijoj i medicinski najnaprednijoj zemlji svijeta – SAD. Netko bi mogao prigovoriti da je posrijedi politička odluka.

Da, međutim, realna politika bez realnog kapitala jest nemoćna politika. Tko bi onda poželio takav zdravstveni sustav uvesti u kontinentalnu Europu, taj bi doista trebao isključiti filozofe, ali ne samo njih, iz biomedicinskih rasprava. Biomedicina je postala preskupa. To je tema za sebe. Neka se pažljivo pročita djelo *Némésis medicale* Ivana Illicha. Čini se da je teško pronaći protuargumente koji bi bili u stanju razuveriti sugovornika o potrebi interdisciplinarnog pristupa u rješavanju biomedicinskih tema i dilema. Međutim, dok M. Radman za »svoj« budući institut u Splitu kaže da bi »prvi produkt tog centra bila generacija novih, mladih profesionalaca, koji bi bili specijalisti iz multidisciplinarnog razmišljanja« (str. 160), tj. da će »stvarati mlade interdisciplinarne stručnjake« (str. 172), dotle ostaje neumoljiv i kaže: »Ne treba miješati politiku i socijalu u istraživanje, treba početi od istine, pa rješavati probleme, a ne 'rješavati' probleme tako da se sprečava da se istina ikad dozna« (str. 56–57). Misli li se tu na prirodoznanstvenu – biološku – istinu?

Iz šireg se konteksta baš to dade zaključiti. Naime, »istina« o kojoj je riječ izbija iz dobrog poznavanja ljudske prirode, koja je gotovo kao u pravilu shvaćena pojmovima atoma, molekula, gena (usp. str. 57). Znači da je polazna »istina« za rješavanje »svih« društvenih problema biološka istina o čovjeku. Ako je biološka istina o čovjeku zadnja instancija za vrednovanje humanuma u totalitetu, onda više nema prepreka da se takva »istina« prometne u ideologiju. Posljedično, moglo bi se zaključiti da se sve ono što se osporava drugim ideologijama, filozofijama i

religijama želi samo nadomjestiti svojom konačnom »istinom«, tj. ideologijom. Zanimljiva je još jedna stvar. Naime, Radman kaže da se »humanistička inteligencija mnogo češće vrti oko vlasti nego tehnička inteligencija« (str. 148). Preširoki su pojmovi da bi ih se moglo jednoznačno shvatiti. Kako bilo, humanistička inteligencija zasigurno misli da stvari stoje obrnuto, barem kad je riječ o bliskosti vlasti i kapitala, odnosno profita. Kapital se, među ostalim, umnaža zahvaljujući industrijskoj proizvodnji, a industrijska proizvodnja nije ništa drugo nego tehnička i/ili tehnološka primjena znanja i spoznaja prirodnih znanosti. K tome, ne bi se smjelo zaboraviti da u tim okolnostima raznoliko izrabljivanje ljudi nije prestalo, već su samo detaljno razradene sofisticirane metode izrabljivanja. Tako se na rad i radne uvjete stavlja »socijalna maska«. Iza te se maske skriva veliki Izrabljivač (s velikim I) koji suprotnim metodama, među kojima nisu isključene metode prijetnje i diskvalifikacije, iskorištava radnike. Tu je činjenicu prepoznao i sam Miroslav Radman (str. 168; str. 170-171).

O problemu reproduktivnog kloniranja, tj. kloniranja usmjerenog na stvaranje genetički identičnog ljudskog bića drugom ljudskom biću – davatelju genetičkog materijala iz jezgre svoje somatske stanice, Radman je jasan i odrješit: »Klonirati ljudsko biće moguće je, ali kriminalna djelatnost. Bioetičke komisije odavno rade na regulativi, ali ovdje već izlazimo iz moje domene, jer to je područje zakonodavstva« (str. 139). Zatim dodaje, »ali ne vidim humanističkoga razloga da se klonira čovjek« (str. 139). Kloniranje čovjeka u tehničkom smislu nije neki problem. »Stoga bioetičke komitete očekuje nadasve delikatan, golem posao« (str. 83). Oni koji bi se eventualno odlučili na reproduktivno kloniranje, ističe M. Radman, mogli bi očekivati sudski proces protiv sebe od strane stvorenoga klona, koji bi mogao reći: »Ne osjećam se dobro i zato vas po džepu treba opaliti 100 milijuna dolara/eura!« (str. 213). Time bi problem bio riješen. Riječima Miroslava Radmana: »S nekoliko takvih procesa riješili bismo problem reproduktivnog kloniranja bez pomoći moralizatora, bioetičara, filozofa, teologa, itd.« (str. 213). Bioetičari, filozofi i teolozi to ne shvaćaju tonom obeshrabrenja, već svoje intelektualne i duhovne snage i dalje stavljaju na raspolaganje društvu za rješavanje vrućih tema i dilema na polju prirodnih, poglavito biomedicinskih znanosti.

Pred sam kraj dobro je, makar kratko, zastaviti se na inicijativi Miroslava Radmana za osnivanje u više navrata spomenutog cen-

tra ili instituta u sklopu Vile Dalmacija u Splitu. Bez sustezanja valja priznati da inicijativa uzeta sama za sebe nije problematična. Nema sumnje da su prirodnoznanstvena istraživanja poželjna i dobrodošla. Međutim, uz njih je usko vezana ideja »napretka«. Ona je danas postala toliko ideologizirana da se svako odstupanje od nje u javnom diskursu proskribira kao opskurantistička rabota uperena protiv stečevina modernog doba, začinjena skrivenim namjerama za povratak na staro. Takvo je gledanje na samu stvar pretjerano. Štoviše, ono je iracionalno. Ono se temelji na strahu od nečega čemu je definitivno odzvonilo i na što više nema šansi za povratak. Povijest ide svojim linearnim tokom naprijed. Upravo zbog toga, nikome ne bi smjelo biti svejedno kamo taj »napredak« vodi, jer prijetnje od samouništenja, destrukcija prirodnoga svijeta, posvemašnje osiromašenje prostora humanuma, samo su neke općenito oslovljene nuspojave već ostvarenoga »napretka«. Nihilizam nije ono nešto već ostvareno, nego ono nešto što se kontinuirano ostvaruje, zahvaljujući ponajviše upravo ideologizaciji »napretka« pod svaku cijenu. Dakako, u ime jedne »istine«.

Miroslav Radman u više je navrata u svojim intervjuima tumačio kako zamišlja organizaciju i rad instituta. Odatle doznajemo cijeli niz detalja. Uzeti zajedno, svi ti detalji vode do jednog sasvim općenitog, ali krucijalnog pitanja što ga nameće ova inicijativa. No, prije toga, evo kako teče inicijativa i kako je zamišljena organizacija i rad instituta. Za tu je svrhu Radman obavio cijeli niz predradnji, uglavnom posjeta i razgovora, koje čine solidan temelj zaključku da će nešto od svega toga i biti. Razgovore je i dogovore imao s prominentnim međunarodnim molekularnim biologima i drugim znanstvenicima (str. 77-77; str. 124; str. 127), s bivšim Ministrom znanosti i tehnologije u Vladi RH, prof. dr. Hrvojem Kraljevićem (str. 96; str. 111; str. 126; str. 171), s bivšim Ministrom znanosti i tehnologije u Vladi RH prof. dr. Gvozdenom Flegom (str. 171), s bivšim gradonačelnikom Splita Ivanom Škarićem (str. 112) i s bivšim Rektorom splitskog Sveučilišta, prof. dr. Milom Babićem (str. 111), a činjenica da je M. Radman recentno postao savjetnik za znanost dr. Ive Sanadera, predsjednika Vlade RH, te da je isti javno podržao inicijativu, govore u prilog potpunog potpore projektu od sadašnje hadezeove, kao uostalom i od bivše koalicijske Vlade. U svemu bi Hrvatska bila donator uporabe zgrade i terena, dok bi EMBO (»European Molecular Biology Organization« iz Heidelberga u Njemačkoj),

čiji je M. Radman redovni član od 1978. (str. 128), preuzela znanstveno vodstvo, čime bi institut ili centar dobio status međunarodne znanstvene institucije (str. 125). Financiranje plaća i projekata predviđeno je iz inozemstva, čime se i znanstveni kriteriji i financijski troškovi uvoze iz svijeta u Hrvatsku (str. 125), dok bi se »težina« plaća utvrđivala prema svjetskim, a ne domaćim kriterijima. Splitska znanstvena institucija bi po svemu trebala biti jedinstvena u svijetu (str. 171). U njoj bi se trebalo misliti nezamislivo, gajeći snove uz pomoć najboljih tehničkih sredstava i intelektualnih snaga (str. 172). Splitski institut ili centar trebao bi biti prepoznatljiv po svojoj specifičnosti kakvu nemaju ni Harvard ni Stanford (str. 160), a imao bi jedinstvenu u svijetu povezanost s američkim Cold Spring Harbor Laboratoryjem na Long Islandu nadomak New Yorka (str. 124). Ovaj potonji poslužio bi kao konceptijski uzor za organiziranje znanstvenoistraživačkog rada i relaksacije u Splitu (str. 126), jer osim znanstvenog bavljenja molekularnom biologijom predviđena su intenzivna obiteljska i prijateljska druženja znanstvenika, njihovih supruga i djece (str. 171–172). Centar ili institut imao bi najviše stotinjak istraživača, koji bi potpisivali ugovore na određeno vrijeme (str. 128). Zamišljen je kao ekstrateritorijalna zona, u kojoj će mladi prirodni znanstvenici igrati one »igre« za koje ne postoje »igrački uvjeti« u sličnim institutima u svijetu (usp. str. 160). Postao bi svjetski rasadnik mladih prirodnih znanstvenika (str. 160), senzibiliziranih za multidisciplinarno i interdisciplinarno razmišljanje. Institut ili centar nosio bi ime poznatog hrvatskog molekularnog genetičara i dugogodišnjeg direktora Cold Spring Harbor Laboratoryja, Milislava Demerca. S radom bi trebao započeti u jesen 2004. (str. 172).

Na samome kraju, sričemo prije najavljeno ključalno pitanje. Budući da Vlada RH sudjeluje kao donator uporabe zgrade i kao financijer obnove derutne Katunarićeve vojarne (str. 160), te svesrdno podržava inicijativu i projekt – postavlja se fundamentalno pitanje o odnosu između znanstvenoistraživačke djelatnosti u budućem centru i pravno-zakonodavnog poretka Republike Hrvatske. Hvale je vrijedna administrativna i financijska potpora ovoj inicijativi, no pravna, zakonska i etička pitanja povezana poglavito s vrstama znanstvenoistraživačkih projekata i dalje ostaju otvorenima. *Quod non licet bovi, licet Jovi!* Ili je posrijedi nešto treće?

Da se razumijemo. Pitanje je postavljeno u duhu humora, shvaćenog kao »vježbanje pa-

radoksalnog razmišljanja i detroniziranja bilo koje i bilo čije »nedodirljivosti« (str. 226), ili kao »mentalna gimnastika« (str. 223). Uostalom, u demokratskom poretku nije zabranjeno postavljati otvorena pitanja. Dobronamjernost je suvišno isticati. Tome u prilog najbolje bi mogla posvjedočiti jedna druga inicijativa, dakako formulirana u obliku ponude Miroslavu Radmanu. Naime, on bi mogao pokušati, naravno ako bi htio, da na stotinu pitanja što se nameću tijekom čitanja ove knjige ponudi isto toliko odgovora, ali i više od toga. To bi zasigurno bilo korisno barem iz dva razloga. Prvo, uspostavila bi se neka vrsta interdisciplinarnog dijaloga između jednog izvrsnog, svjetski poznatog molekularnog biologa, s jedne, i jednog zbuđenog i svjetski zainteresiranog teologa, s druge strane. Partnerski dijalog bi mogao imati šire društvene rezonancije. Neka dobronamjerni ljudi čitaju, jer knjige ostaju, a ljudi odlaze.

Inače, tematiziranu knjigu je uredila, tekstone u knjizi odabrala i predgovor napisala novinarka dnevnika *Jutarnji list* Tanja Rudež, koja inače revno piše o prirodnoznanstvenoj problematici.

Tonči Matulić

Michael Hardt & Antonio Negri

Imperij

S engleskoga preveo Živan Filippi,
Arkzin & Multimedijalni institut,
Zagreb 2003.

Epohalno djelo Negrija i Hardta jedna je od najčitanijih knjiga u posljednje tri godine. Broj linkova na mreži sveizgledno njezine recepcije vrtoglavo raste...

Gotovo proporcionalnu rastu broja poginulih američkih vojnika i njihovih saveznika u Iraku!

Što čemu govori *Imperij*?

Što je to tako epohalno i prijelomno u postavkama i zaključcima ove knjige?

Radi se, barem u okvirima teorijskog diskursa, o *lomu, prijelazu, raskolu*...

Svijet u kojem živimo svjedokom je Imperija pred našim očima. Prisustva naizgled »virtualne moći« koja vrlo »opipljivo« uređuje globalne razmjere i upravlja svijetom.